

Posudek

Ondřej Vojtěchovský: *Jugoslávská informbyrovská emigrace v Československu*. Disertační práce, strojopis. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav světových dějin. Praha 2010, 847 s.

Práce Ondřeje Vojtěchovského je věnována problematice, která byla zatím zkoumána jen okrajově, totiž protititovské komunistické emigraci v Československu. Svým způsobem zde Vojtěchovský navázal na svou diplomovou práci o vztazích Československa a Jugoslávie v letech 1948-1953. Autor připomíná, že z politických důvodů nebylo možné se před rokem 1989 tématu informbyrovské emigrace příliš věnovat. V Československu to bylo zcela vyloučeno, v Jugoslávii, kde byl režim liberálnější, se po Titově smrti v roce 1980 objevily první práce týkající se ovšem především sovětsko-jugoslávských vztahů a informbyrovců (tj. stoupenců protititovské rezoluce informbyra z června 1948) jako celku. Po pádu komunistického režimu v důsledku rozpadu Jugoslávie a dlouhé občanské války v této zemi se toto téma tamním historikům již nejevilo jako aktuální, protože je zastínily jiné otázky a události.

Vojtěchovského práce je prací vpravdě průkopnickou. Je založena především na studiu původních archivních pramenů uložených především z bývalého archivu ÚV KSČ (dnes součást Národního archivu ČR), Archivu bezpečnostních složek (dříve Archiv ministerstva vnitra) a archivů bývalých jugoslávských ústředních úřadů v Bělehradě (Archiv Jugoslávie, Titův archiv, Archiv ministerstva zahraničních věcí), na odborné i vzpomínkové literatuře i na rozhovorech s účastníky a pamětníky.

V úvodu (s. 1-24) autor nejen hodnotí dosavadní literaturu, ale objasňuje podrobně i metodu své práce a zabývá se některými dalšími koncepčními otázkami. Sám výstižně uvádí, že jeho dílo se týká emigrace, jejíž politický program neuspěl, a o podobných emigracích historici většinou práce nepíší. Šlo také o emigraci málo početnou (jen asi 150 lidí) a rekrutující se z širší veřejnosti naprosto neznámých funkcionářů Komunistické strany Jugoslávie třetího a nižšího řádu a ze studentů a učňů pobývajících v roce 1948 v Československu.

Vlastní práce začíná popisem československo-jugoslávských vztahů před roztržkou mezi FLRJ a SSSR, kdy v rámci intenzivních československo-jugoslávských vztahů, navazujících na předválečné tradice, přišel do Československa velký počet jugoslávských studentů a učňů. Autor dále mapuje dopad rezoluce informbyra v června 1948 na tuto komunitu. Rezoluce byla zveřejněna na počátku prázdnin. Většina studentů a učňů se tehdy

vrátila do Jugoslávie, přičemž většina z nich si nepřipouštěla, že by se s ohledem na změněnou politickou situaci již nemusela do Československa vrátit. Informbyrovská emigrace se rekrutovala v roce 1948 z někdejších jugoslávských diplomatů, zástupců různých jugoslávských institucí a podniků, kteří souhlasili s resolucí informbyra a ze studentů a učňů, kteří buď přes léto 1948 v Československu zůstali a poté podlehlí agitaci, aby v Československu zůstali, anebo se do Československa ilegálně z Jugoslávie vrátili. Do Československa se uchýlila také řady jugoslávských diplomatů a zástupců různých institucí souhlasících s resolucí informbyra z jiných států, především západních.

Těžiště práce spočívá samozřejmě v období 1948-1954, kdy oficiální vztahy mezi Československem a Jugoslávií byly na bodu mrazu a informbyrovská emigrace byla považována za jakousi representaci „skutečných“ jugoslávských komunistů. Vedení emigrace v Praze převzali záhy emigranti, kteří přišli do Prahy po roztržce ze západoevropských zemí a USA. Mezi vedoucí představitele jugoslávské informbyrovské emigrace patřili Slobodan („Lale“) Ivanović, Petar („Pero“) Dragila, Milušin Rajković, Josip Milunić, Vladimír Perić, Anton Rupnik, Teodor Balk a rovněž jeho manželka Lenka Reinerová, pocházející z levicového německého prostředí v českých zemích. Skupinu vedl zvláštní výbor podřízený ÚV KSČ (resp. jeho mezinárodnímu oddělení). Členové se považovali za komunisty, byť jejich stranická příslušnost po právní stránce byla problematická, neboť Komunistická strana Jugoslávie se ze svých řad vyloučila a KSČ je za své členy rovněž nepovažovala (později se členy KSČ stali ti z emigrantů, kteří získali československé občanství). Současně skupina přijímala pokyny informbyra sídlícího v Bukurešti. V Praze byly tištěny noviny jugoslávských informbyrovců *Nova borba*, pro Jugoslávii vysílal pražský rozhlas. Vojtěchovský podrobně rozebírá konflikty v emigrantské komunitě, které byly vlastně odrazem „velké“ politiky, tj. mocenského boje ve vedení KSČ, resp. jiných komunistických stran. V procesech s László Rajkem v Maďarsku a Trajčo Kostovem v Bulharsku byli souzeni i informbyrovští emigranti v těchto zemích (v Maďarsku Lazar Brankovm v Bulharsku Vasil Ivanovski a Blahou Chadžipanzov), kteří byli „odhaleni“ jako titovští špioni. Proto i mezi emigranty v Československu byli neustále vyhledáváni „agenti UDBy“ (jugoslávská tajná politická policie) a jednotliví emigranti časem upadali do nemilosti, aby byli zase naopak po čase rehabilitováni. Autonomie emigrantské skupiny byla ovšem značně iluzorní. Politická činnost skupina byla řízena a usměrňována podle potřeb ÚV KSČ, resp. jeho zahraničního oddělení. Především od roku 1951 byla skupina pod dozorem StB.

Autor analyzuje také dopad procesu se Slánským a jeho společníky, mezi kterými byl i Bedřich Geminder, muž který původně na ÚV KSČ měl na starosti právě jugoslávskou

informbyrovskou emigraci. V Československu nakonec nebyl mezi informbyrovskou emigrací nakonec „odhalen“ a následně ve Slánského procesu souzen nikdo z jugoslávských emigrantů. Vojtěchovský dochází v této souvislosti k názoru, nepochybně správnému, že jugoslávská problematika byla v roce 1952 pro SSSR již vedlejší, a proto pražský proces měl za účel „odhalit“ především tzv. sionistické nebezpečí. Otevřeně antisemitského charakteru pražského procesu si skutečně všimli již současníci jak doma, tak především v zahraničí.

Velkou pozornost věnuje Vojtěchovský osudu emigrantů po urovnání roztržky mezi SSSR a Jugoslávií. Jugoslávie žádala zastavení jakékoliv činnosti informbyrovských emigrantů v SSSR a ostatních zemích tzv. lidové demokracie, v čemž jí sovětská strana vyhověla. V roce 1954 byl rozpuštěn Svaz jugoslávských vlastenců a zastaveno vydání Nové borby v Praze. Pro československé vedení se stali informbyrovští emigranti politickou přítěží, byť obavy emigrantů z možného vydání do Jugoslávie se nakonec nepotvrdily. Emigranti se nakonec museli rozhodnout, zda požádají o československé občanství a trvale zůstanou v zahraničí, nebo využijí ochotě jugoslávských úřadů méně exponované informbyrovce omilostnit a vrátit se do vlasti. Naděje svitla emigrantům v době tzv. druhé roztržky v letech 1958-1962, kdy také do zemí lidové demokracie přichází nová vlna informbyrovské emigrace přímo z Jugoslávie (s. 648). Druhé urovnání vztahů po roce 1962 však naděje informbyrovců definitivně pohřbilo. Řada informbyrovců pak využila amnestie pro emigranty, vyhlášené v roce 1962, a buď se vrátila domů, anebo požádala sice zůstala v Československu, ale požádala o jugoslávský pas. Druhá generace informbyrovských emigrantů přitom až na vzácné výjimky nešla ve stopách rodičů, ale zastávala naopak zpravidla zcela odlišné názory. Přímo klasickým příkladem může být dnes francouzský antikomunistický politolog Jacques Rupnik, syn informbyrovského slovinského emigranta Antona Rupnika, který přišel do Československa z Francie.

Neobyčejně je zajímavá kapitola o osudech „tvrdého jádra“ emigrace (Milunić, Dragilovi, Dušan Sinanović aj.), které v Československu působilo ještě za normalizace. Tito lidé v roce 1968 většinou odmítli československé reformní pokusy. Československé reformní hnutí z jara 1968 pro ně bylo obdobnou „úchytkou“, jako Titův „samosprávný socialismus“. Skutečnost, že SSSR proti reformám v Československu zasáhl a především tzv. Brežněvova doktrína byly určitou nadějí, že za vhodné konstelace (především po Titově smrti) by se něco podobného mohlo stát i v Jugoslávii. „Tvrdí“ informbyrovci se proto ani v sedmdesátých letech nevzdávali naději na návrat Jugoslávie do sféry vlivu SSSR a nastolení „skutečného“ socialismu. Tito pro ně zůstal symbolem protisovětské politiky a Sinanović se dokonce zapletl do aktivit kolem ilegální (antititovské) Komunistické strany Jugoslávie.

Paradoxní přitom je, že někteří příslušníci této emigrace byli držiteli normálních jugoslávských pasů, které jim umožňovaly volně se pohybovat po světě, a ve většině případů dokonce i navštěvovat Jugoslávii, zatímco ti někdejší informbyrovci, kteří požádali o československé občanství, takovéto možnosti neměli. Československá StB informbyrovce i v sedmdesátých letech sledovala a řadu z nich používala jako své agenty, československé stranické vedení však mělo zájem na dobrých vztazích k Jugoslávii a proto se stavělo negativně k jakýmkoliv pokusům informbyrovců o organizování protitovských aktivit z československého území. Míz jugoslávskými emigranty ovšem nechyběli ani takoví, kteří nespolupracovali jen s StB, ale také s jugoslávskými bezpečnostními složkami, které měly o emigrantech dobrý přehled. Tvrdé jádro emigrace se ve svém vysokém věku sice dočkalo smrti Tita (1980) a pak definitivního pádu jeho režimu (1990), současně však tyto emigranti museli prožít zřejmě největší zklamání ve svém životě. Oproti jejich očekávání totiž nedošlo „k návratu Jugoslávie na cestu internacionalismu, socialismu a spolupráce s SSSR“, ale k jejímu rozpadu, zavrnutí socialismu vůbec a nakonec i k rozpadu samotného SSSR.

Práce jako taková bude jistě na dlouhou dobu základní příručkou pro osudy informbyrovské emigrace v Československu. Žádné věcné chyby jsem v práci nenašel, mám pouze několik drobných připomínek, které by snad mohl autor vzít v úvahu v případě, že práce bude publikována, což osobně vřele doporučuji.

Obecnější připomínky:

1) autor používá zkratku AMV (archív ministerstva vnitra), správně má být nové označení ABS (Archív bezpečnostních složek). Autor ostatně sám na s. 19 hovoří o tom, že AMV byl transformován v ABS.

2) Autor sám říká, že k materiálům v Archívu ministerstva zahraničních věcí ČR přihlédl jen částečně. Nicméně při popisu jednání mezi československými a jugoslávskými představiteli v sedmdesátých letech by bylo přihlédnutí k těmto materiálům vhodné, protože právě k nim se zde nachází poměrně rozsáhlá dokumentace v Archívu ministerstva zahraničních věcí ČR, které ukazují problémy z druhé strany. Poměrně rozsáhlý materiál v AMZV ČR se týká také pokusů československé strany zabránit v Jugoslávii vydávání děl Milana Kundery Pavla Kohouta a Václava Havla, resp. překazit uvádění jejich divadelních her (autor se o této problematice zmiňuje na s. 764-765).

Připomínky konkrétní:

s. 168, pozn. 36 – vysvětlení, proč Radoslav Komadinović, někdejší jugoslávský diplomat na konzulátu v Kapském Městě, který chtěl emigrovat do SSSR, dostal do Prahy. Věta: „Do

Československa se dostal z toho důvodu, že mu britské úřady odmítly vydat vízum pro cestu do Sovětského svazu“ nedává smysl. Má snad být „sovětské úřady“ ?

s. 170 – linii uravnilky – zde jde zřejmě o překlep – má být asi „uravnilovky“

s. 560 – sňatky s cizinci. Úplný zákaz sňatků s cizinci neplatil jen v Albánii, ale především v SSSR (od roku 1947). Píše o tom mimo jiné Erenburg ve svých pamětech (Ilja Erenburg: Lidé, roky, život. Kniha 3, díl V, Praha 1966, s. 259) . Zákon č. 59/1952 Sb. , podle kterého byl ke sňatku československého občana s cizincem potřebný souhlas ministerstva vnitra platil až do roku 1964, kdy byl zrušen v rámci nového zákona o rodině (č. 93/1963 Sb.), platného od 1. 4. 1964.

s. 562 – je pravda, že předpisy pro zaměstnávání cizinců se neustále zpříšňovaly, nicméně existoval zde diferencovaný postoj podle státní příslušnosti cizinců. Postavení jugoslávských emigrantů bylo obtížné také proto, že se na ně režim díval jako na osoby bez státní příslušnosti potenciální špiony titovského režimu. Naproti tomu např. postoj k zaměstnávání bulharských občanů, kteří přišli do Československa ve velkém počtu na základě československo-bulharské dohody, byl zcela odlišný

s. 682 – autor hovoří o projugoslávské skupině Lukeš-Novák (1961), která byla pozatýkána StB, avšak proces s jejími příslušníky se nakonec nekonal, protože se Československo v té době pokoušelo o nové sblížení s Jugoslávií. Členy této skupiny byl také historik Jaroslav Opat a jeho žena. Doc. Opat mně v osobní rozhovoru potvrdil, že skupina skutečně byla v kontaktu s jugoslávskými diplomaty, kterým předala některé materiály a informace, takže případ nebyl vykonstruovaný. Nešlo ovšem o žádné materiály obsahující státní tajemství.

s. 733, pozn. 88 – článek v pravdě podepsaný „I. Alexandrov“. S největší pravděpodobností nešlo o autora, protože pod jménem „Alexandrov“ byly v *Pravdě* uveřejňována oficiální stanoviska sovětské komunistické strany a vlády SSSR, se kterými ale z různých důvodů stranické a státní orgány nechtěly vystoupit na veřejnosti zcela otevřeně svým jménem.

s. 763 – místo „bylo to sice již příliš přesvědčivé“ má být zřejmě „Nebylo to sice již příliš přesvědčivé“ (zřejmě jen překlep).

Uvedené připomínky nemají zásadní charakter, v mnoha případech jde o pouhé překlepy a v žádném případě nesnižují význam práce. Disertaci hodnotím jako velmi přínosnou a plně ji **doporučuji** k obhajobě.

V Praze, 10. května 2010

prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.